

Araştırma Makalesi/Research Article

P. FAHİRİYE'NİN ROMAN VE HİKÂYELERİNDE AŞKIN TEZÂHÜRÜ

The Manifestation of Love in P. Fahriye's Stories

Sümeyye ESEN

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

a.sumeyyeesen@gmail.com

Bilecik/TÜRKİYE

ORCID

Doç.Dr. Yakup ÖZTÜRK

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

yakup.ozturk@bilecik.edu.tr

Bilecik/TÜRKİYE

ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 13.01.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.03.2025

Yayın Tarihi / Published Date: 10.04.2026

Atıf/Citation

Esen, Sümeyye - Öztürk, Yakup. "P. Fahriye'nin Roman ve Hikâyelerinde Aşkın Tezâhürü". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* [Journal of Academic Literature] 12/24 (Bahar 2026), 407-426.

10.28981/hikmet.1863014

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı:

1. Yazar %50, 2. Yazar %50 oranında katkı sunmuştur.

ÖZ

Tanzimat sonrası Türk edebiyatında kadın yazarlara ev sahipliği yapan başlıca dergilerden biri Hanımlara Mahsus Gazete olmuştur. Bu derginin yazar kadrosu içinde yer alan birbirinden önemli kadın imzaları arasında hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz P. Fahriye de vardır. Burada kendine mahsus bir köşesi de bulunan P. Fahriye, dergide hem küçük romanlar hem de kısa hikâyeler yazmıştır. Gazetenin okurlarına ayrı basım olarak da verdiği Dilfikâr romanı, "Madelen", "Sebat", "Mağdure", "Rakibe" "Pakize", "Nahide" adlarını taşıyan altı hikayesi ile "Hitâb-ı Maderâne" şiiri Hanımlara Mahsus Gazete dergisinde yayımlanmıştır. Tanzimat dönemi kadın edebiyatçıları arasında yer alan P. Fahriye, Fatma Aliye gibi ahlakçı, gelenekçi bir tutuma sahiptir ancak ondan kadının aşk duygusunu evlendikten sonra yaşaması gereken bir duygu olduğu fikriyle ayrılmaktadır. P. Fahriye, aşkı, evlilik öncesinde yaşanan, bireyleri evliliğe hazırlayan ve bu sürecin doğal bir parçası olarak görmektedir. Devrinin yazarları içinde geleneğe yakın, genç kızların çok erken yaşlarda evliliklerine karşı çıkması açısından da çağdaş bir yazardır. Bu çalışmada P. Fahriye'nin Dilfikâr romanı ve beş hikayesi üzerinden aşka bakış açısı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: P. Fahriye, Dilfikâr, Aşk, Hikâye Tahlili, Psikoloji, Hanımlara Mahsus Gazete.

ABSTRACT

One of the leading periodicals that provided a platform for women writers in post-Tanzimat Turkish literature was Hanımlara Mahsus Gazete. Among the many significant female voices in its roster of contributors was P. Fahriye, about whom we possess very limited information. P. Fahriye, who also had a regular column of her own in the journal, wrote both short novels and short stories for the publication. Her novel Dilfikâr, which the newspaper also distributed as a separate print for its readers, along with her six short stories titled 'Madelen', 'Sebat', 'Mağdure', 'Rakibe', 'Pakize' and 'Nahide' and her poem 'Hitâb-ı Maderâne' were all published in Hanımlara Mahsus Gazete. As one of the women writers of the Tanzimat period, P. Fahriye adopted a moralistic and traditionalist stance similar to that of Fatma Aliye; however, she diverged from her in rejecting the notion that a woman's experience of love should occur only after marriage. P. Fahriye regarded love as a sentiment to be experienced prior to marriage, one that prepares individuals for marriage and constitutes a natural part of that process. Among the writers of her time, she was close to tradition yet also progressive in her opposition to the marriage of young girls at very early ages. This study examines P. Fahriye's perspective on love through her novel Dilfikâr and five of her short stories.

Keywords: P. Fahriye, Dilfikâr, Love, Story Analysis, Psychology. Hanımlara Mahsus Gazete.

Giriş

1895-1908 yılları arasında on üç yıl aralıksız yayımlanarak, kadın dergileri arasında en uzun soluklu yayın kabul edilen *Hanımlara Mahsus Gazete*, birçok Osmanlı kadın yazarının yetişmesini sağlamıştır. Hedef kitlesinin genç kızlar ve kadın okurlar olmasının yanında, birkaç isim haricinde yazarlarının da kadın olması dergide kadını nüfuzlu kılmakta onlara dair konuları ön plana çıkarmaktadır. Çok daha önemlisi kadını merkeze alan *Hanımlara Mahsus Gazete* işlediği konuları itibarıyla Osmanlı kadın modernleşmesinde etkin rol oynamıştır. Dönemin edebî gayelerinden biri kadınları yetiştirerek modernleşmeye hız kazandırmaktır. Derginin ana misyonu da özellikle kadın yazarların kalemıyla kadını eğitmektir. Yazarlar, kadına “iyi anne, iyi eş” rolünü benimseterek, onları günün şartlarına hazırlamayı hedeflerler. Dergide erkek yazarların eserleri de yer alır ancak sayıları kadın yazarlara oranla azdır. Hatta erkek yazarların birçoğu kadın isimlerinden oluşan mahlaslar kullanırlar. Hikâye, şiir ve makaleler kaleme alan yazarların hikâye türüne ağırlık verdiği görülmektedir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yüz altmış bir adet hikâye yayımlanır. Bunların yüz ikisi telif hikayedir. Bu telif hikayelerin yazarları arasındaki isimlerden biri de P. Fahriyedir.

Hayatı hakkında neredeyse hiç bilgimiz olmayan P. Fahriye, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de sadece hikâyede değil diğer edebî türlerde de ürünler vermiş, üstelik burada kendine ait bir köşede yazmıştır. Bu da gazete kadrosu içinde bir ağırlığı olduğunu gösterir. Bu ağırlık ya da saygınlığa tezat bir biçimde hayatı hakkında herhangi bir kaynağın oluşmaması dikkat çekicidir. Bu durum P. Fahriye'nin takma bir ad olabileceği ihtimalini de akla getirir.

Hanımlara Mahsus Gazete'nin daimî yazarlarından olan P. Fahriye'nin altı hikayesinden dördü burada “Hikâye Çantası” üst başlığıyla yayımlanır. Ayrıca “Hitâb-ı Maderâne” adıyla bir şiiri ve *Dilfikâr* isimli romanı da yine *Hanımlara Mahsus Gazete*'de çıkmıştır. *Dilfikâr* romanı ilk önce *Hanımlara Mahsus Gazete*'de 24 Mayıs, 31 Mayıs, 7 Haziran ve 21 Haziran 1317 tarihleri arasında dört sayı halinde tefrika edilir, aynı yıl *Hanımlara Mahsus Gazete* Matbaası'nda kitap olarak basılır. P. Fahriye'nin şiir ve hikayelerinin isimleri ve bunların *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanma tarihleri sırasıyla şöyledir: “Hitâb-ı Maderâne” (şiir), 18 Kasım 1895, “Madelen” 9-12 Aralık 1895; “Sebat” 20 Şubat-12 Mart 1896; “Mağdure”, 23-30 Temmuz 1896; “Rakibe”, 31 Mart 1898-13 Nisan 1899; “Pakize”,¹ 9 Mayıs 1901; “Nahide” 23 Nisan 1903. “Madelen”, “Sebat”, “Mağdure” ve “Rakibe” hikayeleri “Hikâye Çantası” üst başlığıyla yayımlanmıştır.

P. Fahriye Hanım, roman ve hikayelerinde aşk, evlilik, esaret, Batılılaşma gibi temaları işlemiştir. Onun edebiyat ürettiği yıllarda bu konular Tanzimat geleneği içinde eser ortaya koyan yazarların ortak meseleleridir. Çağdaşı yazarlarla aynı konuları ele almakla birlikte bazı hususlara yaklaşım tarzıyla çağdaşlarından ayrılmaktadır. Onun olaylara bakış açısı daha realisttir. Örneğin, kavuşamayan aşıkların sonunu dramatize etmez. Mutluluk insanların hedefi, gayesidir ve buna da erişmenin yolu geçmişini arkada bırakmaktan, insanın içinde bulunduğu durumu kabullenmesinden

1 “Pakize” hikâyesine ulaşılamadığı için çalışmaya dahil edilmemiştir.

geçmektedir. Bu nedenle de diğer Tanzimatçılar gibi kavuşamayan aşıkları kederlerinden verem gibi hastalıklara yakalatarak sefalet, yokluk içinde öldürtmez. Mutlu olmanın daima alternatifleri olduğu inancındadır. Ona göre mutluluk yeni başlangıçlarda gizlidir. Örneğin *Dilfikâr* veya "Sebat"ta istediği kadınla evlenemeyen erkek kahramanları sevdikleri kadına benzeyen ikinci bir kadın kahraman kurgulayıp, onunla evlendirerek mutlu eder. Ama çocuk yaşta evlenmeye de karşıdır. Kızların ergenliğe girdikten sonra on üç on dört yaşlarında eş olabileceği anlayışına sahip değildir. Çocuk yaştaki kahramanların âşık olmasına, evlenmesine hoş bakmasa da dinine ve geleneklerine yabancı değildir. Geleneğin sınırları içinde bir olay örgüsü kurgularken kendine has görüşlerini katarak farklı bir boyut kazandırır.

Tanzimat kuşağı ya da sonraki Meşrutiyet dönemi hürriyetçi, özgürlükçü kadınlardan biri değildir. Geleneksel değerleri savunur. Fatma Aliye gibi o da cariyelik kurumunu olumsuz bir şekilde eleştirmez, yaklaşımı ılımlıdır. Cariyeliği küçümsemez hatta yeri gelir teklif eder. Hikayelerinde cariyeleri hizmet ettirmek için ya da erkeklerin birtakım tatminleri için var etmez. Cariyeler, sahiplerinin öz kızlarıymış gibi iyilikle muamele görürler. *Felâtuñ Beyle Rakım Efendi* eserindeki Rakım'ın cariyesi Canan'a değer verdiği, onu eğittiği, ona piyano çalmayı öğrettiği gibi "Sebat" hikayesindeki Şakir Bey ve eşi de cariyeleri Neşever'e önem verir, onun özel dersler almasını sağlar ve insanî haklarını korurlar.

Eserlerindeki kahramanlarını hem Müslüman hem gayri müslim tebaadan seçmiştir. Emine Semiy'e'nin *Mükafat-ı İlahiye* romanında olayların geçtiği yer Fransa olması gibi P. Fahriye'nin de "Mağdure" hikayesinin mekânı Fransa hatta Paris'tir. Kısacası bütün bunlar P. Fahriye'nin kendi çağını takip eden ve çağdaşlarına benzeyen tarafları olduğunu göstermektedir.

P. Fahriye'nin roman ve hikayelerinin ana teması aşktır ve ait olduğu edebiyat geleneği içinde yazarların aşk temasını ele alırken başvurdukları yöntemler ve olay örgüsünü planlama şekilleri benzerdir. O da diğer Tanzimat yazarları gibi "kadın erkek ilişkilerini düzenlerken, aşkın meydana gelme sürecinde aşıkları buluşturmak ve birbirlerini görmelerini sağlamak için, toplumun yaşayış tarzının getirdiği zorunluluklar dolayısıyla çeşitli düzenekler kurmak zorunda kalmıştır" (Gökçek, 2000: 127). Yazarın, kahramanlar arasında aşk ilişkisi kurmak için başvurduğu yöntemler sınırlı olduğundan kadın roman kişilerini yabancı veya gayri müslimler, cariyeler, yakın akrabadan kızlar, aynı evde kardeş gibi büyümüş ergenlik çağındaki kızlar arasından seçmiştir.²

P. Fahriye'nin eserlerinde aşkı itiraf etme, aşk duygusuyla tanışma ve sevgili olma yaşı en az on yedidir. Çoğunlukta âşıkların yaşını on dokuz ve üzerinde seçer. Bu da yazarın aşka bakış açısını değiştirmek gerektiğine evlilik yaşının büyütülmesi gerektiğine inancından ileri gelmektedir. Hikâyelerinde romantik aşk ilişkisi kurdurduğu kızların yaşlarına bakıldığında P. Fahriye'nin kahramanlarının yaşlarını gelişi güzel seçmediği anlaşılır. Çoğunluğunu belli bir teze dayanarak kaleme aldığı eserlerinde yaş konusunda hassasiyet göstermesinde erken yaşta kurulan yuvalara, çocuk yaşta aşklara karşı olduğu

² Fazıl Gökçek, "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikayelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi ile İlgili Bazı Tespitler", *Türk Yurdu Dergisi* 20/153-154 (2000), 127.

savı vardır. Toplum bu noktada bilinçlendirmek istediği açıktır. Bu nedenle de kadın kahramanlarına verdiği yaşlar şöyledir; Mari on sekiz, Madelen yirmi, Neşever on yedi, Nina yirmi, Macide on dokuz yaşındadır. Yazarın eserlerine konu ettiği aşkı, ergenlik döneminde, cinsiyetini tanımlama, kimlik oluşturma sürecinin başında ortaya çıkan hoşlanma, ilgi ve merak duygularını aşk olarak tanımlar. Aşk temasıyla sosyal içerikli yoğun bir mesaj vermez. Sadece bireyin belli bir yaş ve olgunluğa erdiğinde âşık olması gerektiğini düşünür ve aşkı evlilikle sonuçlandırarak onun ilkel bir duygu olduğunu ve biyolojik ihtiyaçtan doğduğunu vurgular.

1.1. *Dilfikâr* Romanında Tematik Çerçeve ve Aşk

Halk hikâyesine benzeyen kurgusuyla *Dilfikâr* romanı, Mari ve Naşid adlarında iki gencin aşklarını konu almaktadır. Naşid'in babası şehrin tanınmış ve saygın zenginlerindedir. Annesi ise oğluna karşı son derece hassasiyet sahibi, disiplinli bir kadındır. Hem itibarlarının zarar görmemesi hem de oğlunun yanlış yola sevk olmaması için gece konağın orta kapılarını kilitleyip anahtarları odasında saklamaktadır. Annesinin oğlunu sokakların kötülüklerinden korumak için aldığı azami önlemleri oğlunun gece hayatına olan ilgisini artırır. Naşid'in ufak tefek çapkınlıkları olsa da Mari ile tanışana kadar annesinin kurallarını çiğnemeyi düşünmez. Tanıştıklarında Naşid on dokuz veya yirmi, Mari on yedi veya on sekiz yaşındadır. Mari de Naşid gibi seçkin bir aileye mensuptur. Birbirlerini ilk kez zengin bir tüccarın evinde verdiği davette görürler. Avrupalı aristokrat ailenin kızı olan Mari'nin kibar tavırları ve güzelliği Naşid'in dikkatini çeker. Balo ve davetlerde karşılaşmaları sıklaşan gençlerin birbirlerine olan ilgileri artar. Şehirde misafir olarak bulunan Mari, birkaç gün sonra ayrılacaklarını söylediğinde Naşid çok üzülür, Mari'den evlerinin adresini öğrendikten sonra da onunla buluşmayı hedefler. Artık Naşid'in konaktan kaçmak için güçlü nedeni vardır. Ama bunu nasıl yapacağını bilemez. Akşam yemeği servis edilirken haremlik ve selamlık arasındaki dönmedolap dikkatini çeker. Kahyalara bu dolaba bir insanın sığıp sığmayacağını sorar. Artık bu dönmedolap geceleri onun eve giriş çıkış kapısı olur. Yaklaşık sekiz ay boyunca bu dolaptan kapıları kilitli olmayan selamlık bölümüne geçip, babasının atı Meşkur'a binerek şehirden bir saat uzaklıktaki kuru içinde bir köşkte yaşayan sevgilisi Mari'yi görmeye gider. Ta ki bir kış mevsiminde soğuktan korunamayıp tifoya yakalandığı zamana kadar buluşmaları devam eder. Babası, kâhyayı ve konağın diğer çalışanlarını sorguya çekip oğlunun hastalanmasına neyin sebep olduğunu öğrenir. Mari ile oğlunu evlendirmek ister. Ancak kızın babası önlemini çoktan almış Mari'yi Lyod Kumpanyası'yla şehirden göndermiştir. Mutaassıp ve muhafazakâr gayrimüslim profili çizen baba, aldığı önlemlerle kızının sevdiği adamla evlenmesine engel olur. Erkek tarafının kızı istemek için haber göndermesine rağmen tavrı yumuşamaz. Zaten böyle bir teklif gelme ihtimaline karşılık kızını kaçıracak gibi gönderir. Mari'nin babasının bu tutumunun altında yatan neden damat adayı ile din ve dünya görüşlerinin birbirinden ayrı olması, namuslarının lekelendiğini düşünmesi, sosyal çevresinde itibarının zedelenmesini önlemek gibi düşünceler olabilir. Naşid'in ailesi ise Naşid'i hayata bağlamak için çare arar. Oğullarının aşk acısını sevdiği kıza çok benzeyen başka bir kızın dindirebileceğini düşünürler ve onunla evlendirme kararı alırlar. İstanbul'dan Peyker adlı cariyeyi getirip, Naşid'in hizmetine verirler. Mari'ye olan benzerliği çok geçmeden Peyker'e âşık olmasını sağlar.

Naşid, Peyker ile evlenir, çocukları olur. Mutlu bir hayat sürdürdüklerini yazan yazar, aynı şekilde Mari'nin de mutlu bir evlilik yapmış olabileceği imasında bulunarak romanı tamamlar.

Romanın ana teması aşktır. Naşid ve Mari'nin aşkları üzerine kurgulanan eserde Tanzimat romanının geleneksel yapısı içinde "Müslüman kadın ve erkeğin bireysel olarak meşru bir düzende tanışıp bir araya gelmeleri" (Dönmez, 2022: 326) söz konusu olamayacağından kahraman, baloda yabancı uyruklu bir kızla tanıştırılır. Dönemi itibariyle Osmanlı Türk kızını baloda görüp muhabbet etmek mümkün değildir. Gayrimüslim tebaadan birinin seçilmiş olması yazarın aşkı mümkün, yaşanabilir kılma çabasıdır. P. Fahriye, hikâyenin gerçeklik düzlemine oturması için toplumsal şartlara uygun olmasını göz ardı etmemiş, dönemin diğer yazarları gibi aşk temasını işleyebilmek için kadın karakteri gayrimüslimlerden seçmiştir. Bu nedenle de yazar, yer ve kişi seçimini kültürel yapıya, toplumsal normlara uygun yapmıştır.

Batılı muhafazakâr Hıristiyan ailenin, kızları Mari üzerindeki tutumları kadının söz hakkının olmadığını geri planda tutulduğunu ve namus kavramının Doğu toplumu kadar Batı toplumu için de önemli olduğunu göstermektedir. Mari, korunun içinde insanlardan tecrit edilmiş izlenimi veren büyük köşkün içerisinde babasının ve erkek kardeşinin gözetiminde yaşamaktadır. Korucular karda yabancı bir erkeğe ait ayak izlerinden haber verdiğinde köşkün etrafındaki denetim artar. Mari hem sevgilisi yakalanıp, cezalandırılacağı endişesini hem de kendisinin bir daha dışarı çıkartılmayacağı, başka bir yere gönderileceği korkusunu taşımaktadır. Kavuşamayacaklarını en başından beri bilen iki genç, bu kez geceleri birkaç saatliğine de olsa bir arada oldukları saadet dolu dakikaların son bulacağını da idrak ederler. Naşid, telaşa kapılarak birlikte kaçmayı teklif eder. Ancak bu öneri Mari gibi mutaassıp bir ailede yetişmiş, değerlerine bağlı genç kızın kabul edebileceği bir şey değildir. Ama yine de Naşid için ailesini karşısına alıp, onları bir daha görmemek pahasına da olsa onunla kaçabileceğini söyleme cesareti gösterir. Mari, böyle bir fedakarlığı son çare olarak düşünür. Bu durum da gösteriyor ki aşıkların kavuşmalarının önündeki tek engel farklı din ve milliyete mensup olmaları değil, kültürel değer ve ahlaki yargılardır.

"Mari - (müsterhimâne) evet dur gitme, seni tutsunlar görsünler evet görsünler. Senden kıymetli olan namusum da mahv ve berbat olsun..."

Naşid - Mariciğim senin namusun bence pek mukaddestir. Şimdiye kadar iki sevgili kardeş gibi yaşamadık mı? Pederin beni görecektir olsa namusuna zerre kadar hanel getirmediyimi anlamayacak mı? Ah ben sana ruhumun bütün kuvvetiyle merbutum.

Mari - Ah Yarabbi çıldıracağım. Git Naşid. Görüyorsun ki köpekler yaklaştı. Seni paralarlar, seni yanımda görmelerini istemem git diyorum. Kaç namusuna dehalet ediyorum namusumu kurtar..." (P. Fahriye, 1901).

Yukarıda alıntılanan Mari ve Naşid arasındaki diyalog, hem aşklarının masumane bir duygudan ibaret olduğunu hem de Mari için namus ve itibarın aşk duygusundan daha yüce olduğunu gösterir. Mari'nin namusunu koruma çabası toplumsal değerlerine bağlılığını göstermektedir. Bu da aşklarının

geleceğini kendi duygu ve isteklerinin değil toplumun belirlediğini göstermektedir. Birbirlerini görmeden bir gün bile geçiremeyen sevgililer derin bir tutku içindedirler. Gizli saklı buluşmalarının yarattığı heyecanla aşk duygusunu coşkulu bir şekilde yaşarlar. Mari ve Naşid aşkının geleceğini yönlendirecek kişi Mari'dir. Çünkü yakalandıkları gün tekrar görüşemeyeceklerinin bilincindedir. Naşid'i avutup gönderdiğinde kendi duygularının önünde toplumun değer yargıları olduğunu ve Mari için aşkın içten gelen güçlü bir duygu değil de sosyal bir öğrenme olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da göstermektedir ki:

“Bireyler aşkı sadece içgüdüsel bir duygu olarak değil, aynı zamanda sosyal öğrenmelerle şekillenen bir deneyim olarak da algılamaktadır. Aşkın dinamik yapısını inceleyen Kernberg, aşkı karşıdaki kişiye yöneltilen sevgi ilişkisinden ve cinsel arzudan oluşan uyarılma ve agresif enerjilere kadar çeşitli bileşenlerle tanımlamaktadır. Ek olarak, aşkı, kendilik ve nesne tasarımlarının kaynaşması, karşıdaki kişiyle özdeşleşme, onu idealize etme, tutkulu bir cinsel-nesne ilişkisi kurma ve süpereo yatırımlarını içeren karmaşık bir duygusal yapı olarak açıklamaktadır” (Yurtseveroğlu, 2024: 19).

Yurtseveroğlu'nun açıklamasından hareketle denilebilir ki Mari'nin tutumunda süperegusunun etkisi vardır. Dolayısıyla onun için aşk, toplumun meşru kıldığı sınırlarda yaşanabilir. Aşkları meşru sınırı aştığı için bitmeye mahkumdur. Metaforik düzlemde ise bahar aylarında başlayıp sekiz ay kadar süren, herkesten gizlenen ve kavuşma ihtimali olmayan imkânsız aşkları, kış mevsiminde son bulur. Mevsimlerin insanın kaderi ve maceraları arasındaki bağ bir dönem edebiyat metinlerinin vazgeçilmez sembolü olmuştur. P. Fahriye de söz konusu tesirin altına girmiş hatta romanda ölümü simgeleyen bu mevsimde aşklarının devam etme ihtimalinin kalmadığını vurgulayarak kış mevsimini bilinçle yazdığını göstermiştir. Naşid'in Mari'ye olan aşkı belli bir müddet acı çektikten sonra biter. Naşid, Mari'nin boşluğunu doldursun diye konağa çağrılan Peyker'e önce öfke ve nefret duyar sonra içindeki boşluk yerini sevgiye bırakır. Mari'ye olan aşkının son bulup başka bir kadına âşık olması Naşid için aşk duygusunun biyolojik temelli olduğunu gösterir.

“Biyolojik aşk kuramı”na göre aşk, bireylerin uygun bir şekilde çoğalmalarında etkili olan ve uyumu sağlayan bir mekanizmadır. Aşk, doğal bir şekilde ortaya çıkan eylemlerin sınıflamalarının temsildir. Bu kuram bütün aşk eylemlerinin temelde aynı sıralamayı izlediğini savunur. Aşk eylemlerinin amaçları “kaynak sergileme”, “sadakat ve koruma”, “bağlılık ve evlilik”, “cinsel yakınlık”, “üreme”, “kaynak paylaşımı” ve “ana babalık yatırımı” olarak sayılabilir” (Düzgün, 2022:48).

Bu açıdan bakıldığında P. Fahriye'nin son derece realist bir yaklaşım içerisinde olduğunu görürüz. Klasik kültür, edebiyat ve toplumun romantize edilmiş, dramatik aşk maceralarının aksine P. Fahriye hayatının devamlılığını esas alan bir gözle kahramanının yas sürecini tamamlamasını, sonrasında bir başka kadına âşık olabilmesini sağlamıştır. P. Fahriye, Naşid'i Mari'ye yönlendirirken de bu gerçekliği muhafaza etmiştir. Naşid'de aşk cinsellikle özdeşdir. Mari'yle tensel yakınlıklarının olmadığını iddia etse bile her gece Mari'ye onu götüren iç güdüleridir. Aslında aşk, kadının varlığıdır. Aşk

duygusunu besleyen ve yönlendiren cinselliktir. Cinsellik ise soyun devamlılığını sürdürme amacı taşır. Bu amaca uygun olarak da Naşid ve Peyker evlenip çocuk sahibi olurlar. İclal Vanwesenbeeck ise P. Fahriye'nin Naşid'e dramatik bir aşk hikâyesi yazmayıp, Peyker'i var etmesi soyun devamlılığından ziyade "erkek fantezisini" yerine getirmek içindir, der. Vanwesenbeeck'e göre yazarın bu tavrı toplumsal bir mesaj içermektedir. Yazar, toplumda "kalbi kırık erkeklerin, sevgililerine tıpatıp benzeyen beyaz bir kadın köle" (2023: 162) edinerek hazin sondan kurtulabilecekleri fikrini uyandırmaktadır. Bu da P. Fahriye'nin köleliği yararlı ve işlevsel görmesinden ileri gelmektedir.

Naşid'in Mari'yi hemen unutmaması kültüre göre aşklarının şekillenmesi aşkın sınırlı bir doğası olduğunu gösterir. Naşid'in aşkı, aşkın doğası gereği geçici ve sınırlıdır. Yazar ise aşkın duygular, kültür ve cinsellekle bağlantılı olduğunu Mari ve Naşid'in aşka dair tutumları üzerinden verir. P. Fahriye Naşid'in aşk acısını ağır bir romantizm içerisine hapsederek kahramanını derdinden yataklara düşürmez, kederinden öldürtmez. Ayrılıkla sonuçlanan aşka trajik bir son hazırlamaz, aşk duygusunu başka kadına çevirir. Çünkü "Aşk erkekler için imkânsız olmak zorunda değildir ve bir kadının kötü ikizi her zaman mevcuttur" (Vanwesenbeeck, 2023: 163). Bu noktada yazar, cariyelik kurumunun işlevselliğini devreye sokar. Dönemin esaret anlayışını, kadının cariyelik ya da kölelikle alınıp satılmasını eleştiren birçok kalemin aksine P. Fahriye, cariyeliği kurtarıcı bir unsur olarak kullanır. Naşid, cariyesi Peyker'in sayesinde topluma karışır, hayatını yeniden inşa etme fırsatı bulur. Evli, çocuk sahibi ve mutlu bir fert olur. Evlenerek toplumsal sisteme dahil olan ve toplumun bir ferdi olarak aile kurumunun devam ettirilmesini sağlayan Naşid, baba sıfatını kazanır. Nihayetinde de mutluluğu yakalar. Mutluluk âşık olduğu insanla evlenemediğinde uçup giden bir duygu değildir. Aksine gerçek anlamda mutluluk, evliliği gerçekleştirip soyun devamlılığını sağlayarak gelen duygudur mesajı verilir.

2. P. Fahriye'nin Hikâyelerinde Aşk

P. Fahriye, *Dilfikâr* romanında olduğu gibi hikayelerinde de aşk ve evlilik konusuna ağırlık vermiştir. Dönemin hâkim edebî anlayışına bağlı kalan yazarın hikayelerinde aşklar, Tanzimat roman ve hikayelerinde görüldüğü gibi, genellikle akrabalar arasında yaşanmaktadır. Kadının yabancı erkekle duygusal bağ kurabilmesi için erkeğin evin içinden biri olması gerekir. Dışarı çıkamayan kadının âşık olacağı erkek evin içinde var edilir. Dayı, hala, amca çocukları veya evlat edinilen çocuklar ya da köle ve evin çalışanlarının çocukları ile kız çocuğu birlikte büyüyüp erkeklerden kaçacağı çağa gelene kadar dostluk kurup arkadaşlık ederler. Dostane başlayan sevgi, çocukların büyümesiyle aşk duygusuna dönüşür. Arkadaşlık ilişkisi romantik ilişki hâlini alır ve bu durumun genelde farkına varamazlar. Hislerine anlam vermekte bir süre zorlanırlar. Üçüncü şahsın araya girmesi veya çiftlerden birinin uzak bir yere gitmesiyle kırılma yaşanır ve aşk tanımlanır. P. Fahriye'nin "Mağdure" hikâyesi haricinde aşk, evin içindeki fertlerden biriyle yaşanan bir duygudur. "Madelen" hikâyesinde hala oğlu dayı kızına, "Rakibe" hikâyesinde amca çocukları, "Sebat" hikâyesinde ise cariyeye ve evlatlık birbirlerine aşiktir. "Mağdure" hikâyesinde ise Nina, yakın arkadaşı Mari'nin ağabeyi Rene'ye

aşıktır. Bu hikâyede kan bağı olmasa da aşk uzaktan birisiyle değil, her gün görüştüğü evlerine rahatça girip çıkabilen bir erkekle yaşanır.

“Madelen”, hikâyeye adını veren öksüz genç kızın odasında başlar ve bütün hikâye evin içerisinde geçer. Madelen, zengin bir ailenin tek evladıdır. Babası Marki ve hem öksüz hem yetim olan halasının oğlu Gaston ile çok sayıda hizmetçilerinin olduğu büyükçe bir evde yaşarlar. Madelen on beş, Gaston yirmi yaşlarındadır. Marki, sosyal statüleri, eğitimleri ve ahlakları birbirine denk olan gençleri evlendirmek istemektedir. Ancak aralarında muhabbet bağı olmasını da önemseydiği için kızını ve yeğenini göz hapsinde tutmaktadır. Marki, yeğeninin Madelen’e âşık olduğunu fark eder. Gaston’u kızıyla açıkça konuşup duygularını ifade etmesi için cesaretlendirir. Madelen ise Gaston’un tavırlarından kendisine âşık olduğunu bilmekte ancak ondan köşe bucak kaçmaktadır. Çünkü Madelen, tanıdıklarının fabrikasında işçi olarak çalışan Henri’ye âşıktır. Her sabah Henri işe giderken odasının penceresinden onu seyretmektedir. Yine onu gözetlediği bir gün yanında on sekiz yaşlarında başka bir genç kız görür. Bu genç kız Madelen’in terzi Mart’tır. Madelen, Mart ve Henri’nin birbirlerini sevdiklerini ve evleneceklerini öğrenir. Aşıkları ayırmayıp evlenmeleri için destek olur. O da yedi seneden beri kendisini seven Gaston ile evlenerek mutluluğa erişir.

“Madelen” hikayesinde aşk ana temadır. P. Fahriye kahramanlar arasında aşk denklemi kurmuştur. Gaston, Madelen’e; Madelen, Henri’ye; Henri ise Mart’a âşıktır. Odasının penceresinden sokağı gözetleyen Madelen, âşık olduğu Henri’yi terzi kız Mart’a aşkla bakıp dokunduğunu görünce iradesini kaybeder. Mart’a hırslanır. Kıskançlık krizlerine giren Madelen’in verdiği tepkiler, duygu durumunun değişimi aşkın ondaki dışa vurumudur. Madelen’in verdiği tepkiler âşık bir genç kadının hâlini tasvir etmektedir. Aşkın fiziksel tezahürü ve aşığa verdiği bedensel zarar şu şekilde aktarılır:

“Delikanlının yanında on sekiz yaşlarında kadar genç dilber bir kız bulunuyordu. Madelen “Vay bu bizim terzi” diye mırıldandı, iki ellerini birden helecanını zapt etmek için göğsüne götürdü, “Mart bahtiyardır,” Kemal-i şiddetle içini çekip pencereden çekildi. “Ah hayır artık bakmam bakmam tahammülüm yok istemem,” diyerek odanın içinde bir aşağı bir yukarı gezinmekte hiddet ve meyusiyetle evde derunundaki zî-kıymet eşyaları gözden geçirmekteydi. Ara sıra iki sıra inci gibi beyaz dişlerinin mahfazası olan gonca gibi nermin pembe dudaklarını kan çıkartıncaya kadar ısırmakta sedef gibi beyaz ellerini göğsüne götürmekte, bu suretle ızdırab-ı derunisinin tahfifine çalışmaktaydı. Birdenbire omuzları üzerine bir şal attı, kapıyı açıp tuvalet odasına geçti, elektrik düğmesine basıp hizmetkarını çağırdı. Eline geçen bir tarak ile saçlarını tarayıp başına toplamıştı ki hizmetçisi Mari de zuhur etti. Hanımını şimdiye kadar hiç görmemiş olduğu çılgıncasına bir hiddetle giyinmekte olduğunu görünce şaşırıldı kaldı” (P. Fahriye, 2021:68).

Gaston’un ise Madelen’e aşkını itiraf ederken söylediği sözler aşıkların genel ruh hâlini, özetlemektedir:

“On yedi yaşına gelinceye kadar sizi masumane bir muhabbet ile biraderâne severdim. Ah on yedi yaşımı tekmiil ettiğim vakit! Evet o

gözyaşlarına boğulan genç kız, ona yaşattıkları için vicdan azabı hisseder ve babasından kendisini istemesini söyler. Mart ve Henri'nin evlenebilmesi için de maddi destek sağlar ve düğün hediyesi olarak da değerli bir sayfiye verir.

Hikâyenin son paragrafiysa gençlere öğüt niteliğindedir: “Madelen şimdi bahtiyarlığını anladı. Aslı ve esası olmayan bir şey için bu kadar üzüldüğüne şaşıtı. Gaston'un halimane muamelesi mütehammilane sabrı husul-ı maksadı temin etti” (P. Fahriye, 2021: 77).

P. Fahriye'nin bir tez doğrultusunda kaleme aldığı hikayesinde Madelen'e biçtiği rol eğreti durmakta, gerçek hayatla bağını koparmaktadır. Gençlere mesajını iletebilmek adına idealize ettiği Madelen diğer aşık kadınlardan farklı olarak hırslı, tutkulu, istekli değildir. Fedakâr, iyi niyetli ve merhametli bir fitrata sahip olması mantıklı düşünmesinde tesirlidir ancak bir cümleyle duygularının üstünü örtebilmesi, acı duymaması, aşkının yasını tutmaması gerçeklikle bağdaşmaktadır. Entrik bir karakter olmadığı için kendi hevesi uğruna diğerlerinin hayatını alt üst edecek hamleler yapmaması olağan, ama bu denli mantığı ön plana alıp, keskin dönüş yapması olağandışıdır. Bu noktada şüphesiz, hikâyenin seyrini değiştiren Madelen'in tutumudur. Okuyucu onun intikam duygusuyla hareket edip entrika çevirmesini beklerken o, aksine Mart ve Henri'nin evlenmesine yardımcı olur. Madelen, duygularını kontrol altında tutabilen, mantık çerçevesinde hareket eden, vicdanlı ve ahlaklı bir genç kız rolüyle gençler için örnek bir model teşkil eder. Madelen başta genç kızların duygularını düzenleyebilmesinin önemini ve tek taraflı bir aşk söz konusu olduğunda doğru yaklaşımın nasıl olması gerektiğini gösterir.

“Sebat”, adlı hikâye yağmurlu, fırtınalı bir akşamda Şakir Bey'in yalısındaki piyano dinletisiyle başlar. Piyanonun başında Şakir Bey'in gelini vardır. Onun ardından cariye Neşever piyanonun başına geçer; hem çalar hem güzel sesiyle şarkı söyler. Yalının geniş ve süslü salonunda piyano eşliğinde eğlenenler arasında Şakir Bey'in eşi, oğlu Cemil, gelini, cariyesi Neşever, kız kardeşi Hale Hanım, yeğenleri Samiye Hanım ve Nihat Bey bulunmaktadır.

Şakir Bey ve eşi merhametli bir çifttir. Evlat edindikleri Cavit'e ve cariyeleri Neşever'e özel oda tahsis edip, odanın içini modaya uygun dizayn ettirirler. Kız çocukları olmadığı için Neşever'e kendi kızlarıymış gibi değer verirler ve onunla özel ilgilenirler. Neşever altı, Cavit on yaşındayken yalıya gelmişlerdir. Neşever cariye, Cavit evlatlık olmak üzere alınmıştır. Şakir Bey'in oğlu Cemil ise onlar geldiğinde on iki yaşındadır. Yaşları gereği erkek çocuklar yatılı okulda eğitim almaya gönderilirler. Neşever'in de evde eğitim görmesi sağlanır. Neşever, diğer derslerin yanı sıra piyanoda ustalaşınca kadar özel ders alır. Neşever eğitimini özel hocalarla tamamlarken Cemil, Harbiye'den; Cavit, Tıbbiye'den mezun olur. Torun sevmek isteyen Şakir Bey, Cemil'i okulunu bitirdiği yaz evlendirir. Cavit'e de selamlıkta bir oda verir.

Yatılı okuduğu dönemde haftada bir gece konağa gelen Cavit, Neşever'e hediyeler getirdikçe küçük kız Cavit'e ısınır. Böylece ilk başlarda birbirlerine alışmakta güçlük çeken Cavit ve Neşever birbirlerini sevmeye başlarlar. Okul yıllarında masumca başlayan sevgileri, zamanla yetişkinlerin birbirine duyduğu hislere dönüşür. Ancak bu aşktan kimsenin haberi yoktur. Cavit aşkını duyurmak ister, ama biraz daha zamana ihtiyaçları olduğu gerekçesiyle Neşever, Cavit'in söylemesine engel olur.

Şakir Bey'in çapkın yeğeni Nihat Bey de Neşever'e aşiktir. Nihat'ın yaptığı baskılara dayanamayan annesi Hale Hanım, Şakir Bey'in eşinden Neşever'in kendilerine satılmasını ister. Böylece Nihat, satın aldığı cariyesiyle evlenecektir. Nihat'ın hafif meşrep, hercai gönüllü olduğunu bilen yengesi, kızı gibi sevdiği cariyesi Neşever'in üzülmelerini istemez. Hem Neşever'in de evlenmeye gönlü olup olmadığını bilmemektedir. Bu nedenle kızın serbest olduğu yalanını öne sürer. Ancak genç kızın bu özgürlükten haberi olmadığını, onu alırken aslında evlatlık edindiğini, dolayısıyla da Neşever'in razı olması hâlinde evliliğin gerçekleşebileceğini söyler. Neşever'in ağzını arayıp haber getirecek kethüda Emine Hanım'a Nihat, kızı ikna etmesi için rüşvet verir. Aldığı ve evlilik gerçekleşince alacağı paraları düşünen kâhya kadın Neşever'in evlenmemek için direktmesi üzerine plan kurar. Hikâyeyi düğümleyen kâhya kadının tutumu olur. Kethüda Emine, evin hanımına, Neşever'in evlilik teklifini sevinçle kabul ettiğini, Nihat Bey'in kendisinden memnun olup olmayacağını anlamaları için bir hafta Nihat Beylerin konağında kalmayı önerdiğini ve utandığı için hanımına görünmeden gitmek istediğini söyler. Neşever'e ise evlenmeyi kabul etmediği için hanımın kızgın olduğunu, yüzünü bile görmek istemediğini, onu Nihat Bey'e sattığını, yanına biraz eşya alıp Hale Hanımlarla birlikte gönderileceğini söyler. Cavit'le birleşmeyeceğini bildiren bu hükümle Neşever gözyaşlarına boğulur, rengi sararır solar ama kimseye bir şey diyemez. Neşever ve Cavit arasındaki duyguların açıkça aktarılması bu noktadan sonra olur. Konaktan ayrılmadan önce aceleyle Cavit'e verilmek üzere kısa bir mektup kaleme alır, bu mektup aslında onun manen öldüğünü ilan eder:

“Benim arslan Cavit'im. Sana yadigâr olarak bıraktığım şey yalnız kalbimdir. Bundan başka bir şeye malik değilim ki bırakayım. Sabret sabrın sonu selamettir kavli hakimanesi ile amel olalım. Biçarelerin mededresi olan Cenab-ı Hakk'ın ismine yemin ederim ki Cavit! Neşever vedia-yı Rabbaniyesini melekülmevte teslim edeceği dakikada ebeden kapanacak olan dehanından son defa olarak sudur edecek söz Cavit'tir” (P. Fahriye, 2021: 138).

Neşever'in kaleminden dökülen yukarıdaki satırlar Cavit'e olan sevgi ve bağlılığının vesikasıdır. Cavit bu mektubu aldığı anda iskeleye koşar ancak vapur çoktan iskeleden ayrılmıştır. Aklını yitirecek gibi olan Cavit, üzüntüsünden yığılıp kalır. Bir haftaya yakın baygın hâlde yatar. Gözlerini açar açmaz hanımefendiye Neşever'le birbirlerini sevdiklerinden bahseder. Neşever ise Cavit'in acısına dayanamaz, aşkları umutsuz bir yola girdiği için sağlıklı düşünme yetisini kaybeder ve zehir içerek intihara kalkışır. Cavit'ten duydukları üzerine hanımefendi Neşever'i geri getirir ve iki ay sonra da düğünleri yapılması kararı alınır.

Nihat Bey ise Neşever'in kendisinden alınmasını hazmedemez ve yengesine baskı yapar. Neşever'in geri alınmasına sitem eden ve onunla evlenme isteğinde ısrarcı olan Nihat'a yengesi nasihat ederek orta yolu bulmaya çalışır. Sevenleri ayırmanın vicdana sığmayacağı ve başkasını seven bir kadınla bilerek evlenmenin merhametsizlik olacağını söyleyen hanımefendi, çapkınlık yapmayı eşine sadık olacağını sözünü verirse Neşever kadar güzel cariyesi Şulever'i azad edip, onunla evlendirebileceğini söyler. Yengesine önce itiraz eder ancak Şulever'i gördükten sonra ikna olur.

Nihat'ın çok çabuk ikna olması ve P. Fahriye'nin eserleri içinde ikinci kez bir kadının başkasını unutturmak için devreye girmesi Vanwesenbeck'in savını kanıtlar niteliktedir. Dilkıkar romanında olduğu gibi burada da "Yazar, kalbi kırık erkeklerin, sevgililerine tıpatıp benzeyen beyaz bir kadın köle edinerek trajik sonları önleyebileceklerini öne sürüyor" (2023: 162) dolayısıyla da Nihat, Neşever'e aşkından çok çabuk vazgeçer. Onun aşkı güzel kadındır, Neşever'e özgü değildir. Nihat'ın sevdiği kadınlarla kurduğu bağ, geçici bir hoşlanmadan ibarettir. Cavit ve Neşever arasında ise romantik aşk ilişkisi vardır. Cavit'in ızdırabından yataklara düşmesi, Neşever'in intihar girişimi, aralarındaki güçlü bağa, derin tutkuya işaretler. Böylece diğerlerinin de aşklarına saygı duymalarını ve kabullenmelerini sağlarlar.

P. Fahriye, "Mağdure" hikayesinde trajik bir aşkı konu alır. Nina ve Rene kavuşamazlar ve hikâye gençlerin ölümüyle sonlanır. Ölümünden ise dolaylı olarak Nina'nın babası sorumludur. Yazar, bu kez anlatımını evden dışarıya çıkarır. Boloni ormanında gezintiye çıkan iki aile odaktadır. Hikâye, bu iki ailenin kızları olan Mari ile Nina'nın fiziksel tasvirleriyle başlar ve genç kızların diyaloglarıyla devam eder. Burada Mari, yakın arkadaşı Nina ile ağabeyi Rene'nin dört yıldan fazla süredir sevgili olduklarını hatta kendi aralarında yüzük taktıklarını öğrenir. Nina, babasının onu zorla evlendirmek istemesinden ötürü bunalmıştır. Rene'ye âşık olmasına rağmen babasının onu kendinden yaşça büyük ama zengin şarap tüccarı Mösyö Bramon'la evlendirmek istediğini arkadaşına anlatır. Öte yandan Nina verem hastasıdır. Hem hastalık hem de imkânsız aşkla acıyı derinleştiren yazar, babanın merhametsiz ve tamahkâr olmasının bedelini evlat acısıyla ödeterek dramı daha da ağır bir hâle getirir. Hikâyenin sonunda kadın okurlarına "Siz buna ne dersiniz. Evladının telefine uğraşan bir peder tasavvur eder misiniz? İki aile yüz bin franka kurban gitti." (P. Fahriye, 2021: 196) diyerek acıklı hikâyeden hisse almalarını ister. Kadınları eğitmeyi hedef edinen bir derginin yazarı olarak P. Fahriye de her hikayesinde bu misyona uygun olarak hikâye kaleme almıştır. Burada da amacı geleceğin babalarını büyüten kadınların, erkek çocuklarını para hırsından uzak, merhametli, anlayışlı olmaları için çabalamalarını ve bunun üzerine düşünmelerini sağlamaktır. Aşk temasını ise hikâyenin hüznünü artırmak ve okuyucunun hikâyeye ilgisini canlı tutmak için kullanır. Nina ve Rene aşkına dair detaylara ya da onların duygularına yoğunlaşmamıştır. Evlilik kararını büyüklerin alıp, gençlerin fikirlerinin ve hislerinin önemsenmemesinin doğurduğu hazin sonuçların eleştirisini Nina'nın babası Didiye üzerinden yapar. Didiye, yüz bin frank çeyiz parası alacağı, kız tarafının erkek tarafına vermesi gereken elli bin frankı damadın istemediği için vermeyeceği, üstelik şarap tüccarı damadına ortak olup zenginliğine zenginlik katacağı hayaliyle kızını sevmediği biriyle zorla evlendirmek ister. Nina itiraz ettiğinde hem psikolojik hem de fiziksel şiddete maruz kalır. Evlenmemek için yalvaran kızını merhametsizce iter. Nina başını koltuğun kenarına çarpar. Kızı yere düşüp kanlar içinde kaldığında bile merhamet edip bakmaz. Yaşanan arbedenin hemen ardından Rene'nin gelmesi ve kanlar içinde baygın yatan genç kızı öldü zannedip Paris'i terk etmesi mantık boşluğu oluştursa da bu gelişten haberi olmayan Nina'nın Mösyö Bramon'la evliliği onaylaması için güçlü bir neden oluşturur. Didiye'ye meydan okuyan, Nina'nın ölüp ölmediğinden emin olmayan ama ölürse arkasından gideceğini söyleyen gözü kara Rene'nin sevgilisine ne olduğunu araştırmaması

ilginçtir. Rene, Nina'nın evlendirileceğinden de habersizdir. Genç kızın neden darbe aldığını da sorgulamaz, daha sonra ona ne olduğunu da araştırmaz. Nina ise babasının ısrarları, hastalığının ilerlemesi ve Rene'nin onu arayıp sormaması üzerine evlilik teklifini kabul ettiğinde babası kızının davranışını "daha çocuk bunlar; aşk nedir, muhabbet nedir bilmezler. Babamın emri olmasın benim sözüm olsun diye muannitlik eder." (P. Fahriye, 2021: 188) şeklinde yorumlar. Rene ise düğünden habersizdir. Veremin pençesinden kurtulamayan Nina'ya son deminde yetişir. Rene'nin "Aç gözlerini Rene'n geldi. Senin yoluna kurban olmaya geldim. Aç gözlerini, o güzel gözlerini aşığın bir daha göster. İşte efendim ilk kurbanımı yolladın. Şimdi de ikincisini göndereceksin. Nina geliyor, bekle beni" (P. Fahriye, 2021: 195) cümleleri aşkının şiddetini göstermektedir. Rene, sevgilisi öldüğünde hiç düşünmeden intihar eder. Sevgilisinin yokluğu kendi varlığını ezip parçalar. Nina'ya aşkından ötürü benzersiz bir duygusallık yaşar ve onun ölümüyle baş etmesinin tek çıkış yolu intihar etmektir. İntiharıyla birlikte Didiye'nin vicdan yükünü artırmak, bir ömür boyu pişmanlık duyarak yaşamasını sağlayarak ondan intikam almış olur. P. Fahriye, Nina'nın hazin ölümü, Rene'nin intiharı ve kavuşamamalarına rağmen aşk temasını bireylerin duygularına yoğunlaşmadan romantik aşk ilişkisini ön plana çıkarmadan yüzeysel işlemiştir. Yazar, aşk teması üzerinden ailelerin gençlerin hayatını kendi arzuları doğrultusunda yönetmek istediklerinde ve evlilik gibi önemli bir konuda kararı evlenecek gençlere bırakmak istemediklerinde doğabilecek hazin sonu örneklemiştir.

P. Fahriye'nin yarım kalan hikayesi "Rakibe"de aşk ilişkisi amca çocukları arasında kurulmuştur. Hikâye tamamlanmadığı için kesin hüküm vermek zor olsa da gidişatından anlaşıldığı üzere aşk üçgeni kurgulanmıştır. Vedia ve Ziya aşkında üçüncü şahsın Macide olması muhtemeldir. Ziya'ya aşkı muhtemel görünen Macide'yi aşk üçgenine dahil etmeyi planlayan yazarın hikâyeye nasıl yön verip, bunu nasıl sonlandırılacağı bilinmese de hikâyeye ismi veren rakibenin Macide olduğu muhakkaktır. Macide, Ziya'nın babası Makbul Bey'in ikinci eşinin kız kardeşidir. Makbul Beylerle birlikte yaşamaktadır ve bu durumda on dokuz yaşında güzel genç kızın aşk ilişkisine dahil olmasını kolaylaştıracaktır.

Hikâyenin ana karakterlerinden birisi olan Ziya, on dokuz yaşında kumral saçlı, ela gözlü yakışıklı bir delikanlıdır. Annesini sekiz yaşındayken kaybetmesi üzerine babası Makbul Bey, memuriyetinden ayrılarak oğlunun eğitim ve terbiyesiyle bizzat ilgilenir. "Çocuklarını Avrupa'ya eğitim için göndermek aristokrat ailelerde, alınması gereken eğitimin son aşamasını temsil eder" (Kanter, 2009: 466) mahiyette olduğu için Makbul Bey de oğluna eğitimini tamamlatmak niyetindedir. Bu nedenle de Ziya'yı okulu bittikten sonra Fransa'ya göndermeyi planlamaktadır. Babasından miras kalan çiftlikteki işleri düzenlemek için İzmir'e gitmesi gerektiğinde Makbul Bey, oğlunun eğitim hayatını planladığı gibi sürdürebilmek adına onu yanında götürmeyerek kardeşi Atıf Bey'e bırakır. Ziya okulunu bitirene kadar amcası Atıf Bey'in evinde kalır. Atıf Bey'in Vedia adında on üç yaşında, sarı saçlı, mavi gözlü güzel bir kızı vardır. Babasından ayrılıkla birlikte Ziya'da Vedia'ya olan ilgi artar. Babasının ve annesinin sevgisinden doğan boşluğu Vedia ile doldurmaya çalışıyor denebilir.

“Ziya babasından müfakat edeli bir muhabbet-i safiyane ile amcasının kızı Vedia’yı sevmekteydi. O kadar seviyordu ki bir gün görmemiş olsa derhal mağmumiyeti tezayüt eder. Gördüğü vakitse dudaklarında hafifçe bir tebessüm, gözlerinde fevkalade bir parlaklık müşahede olunurdu. Zavallı çocuk hiçbir şeyden haberdar olmayarak bu masumeyi şiddetli bir muhabbetle seviyordu. Vedia da keza. Yağmur demez çamur demez kürklü mantosuna sarılır, ağabeyinin vüruduna intizar etmek için bağın kapısına olsun çıkardı” (P. Fahriye, 2021: 358-359).

Makbul Bey’in İzmir’e taşındıktan bir yıl sonra evlendiği haberini veren mektubu alan Atıf Bey ve eşi hem çok şaşırırlar hem de çok üzürlürler. Ziya duygusal yapıya sahip bir çocuk olduğu için onun üzülmelerini istemezler ve babasının oğlunun ruh hâlini düşünmeden böyle bir karar almasını eleştirirler. Çocuğun duygularını ön plana alan amca ve yenge, çocuğun merkezde olduğu aile hayatı anlayışına sahiptir. Onlar için öncelik çocuğun psikolojisi ve ihtiyaçlarıdır. Bu nedenle Atıf Bey’in ikinci kez evlenmesini hoş karşılamazlar. Amca ve yengenin yeğenleri için kaygılandırıcı ve endişeli düşüncelerinde haklı çıkarıcı, Ziya’nın babasının evlendiğini öğrendiğinde “Ben yetim oldum.” (P. Fahriye, 2021: 363) tepkisidir. Atıf Bey ve eşi Nedime Hanım, Ziya’ya karşı fazlasıyla hassastırlar. Onları bu üzücü durumda mutlu eden tek şey Ziya ile Vedia’nın birbirlerine son derece yönelimleridir. Gözlemledikleri duygusal bağın, aşkla ve sonunda evlilikle neticeleneceğini bilmeleri onları hoşnut etmektedir. Ziya, İzmir’e gitmek için vedalaşırken, yeğenin aşırı üzgün hâlini gören Atıf Bey, onu kenara çekerek şunları söyler: “Bu kadar teessürün lüzumu yok, bir ay sonra değil beş sene sonra da gelmiş olsan Vedia’yı kendine muntazır bulacaksın” (P. Fahriye, 2021:369) *Dilfikâr* romanında Naşid’in babası, “Madelen” hikâyesinde Madelen’in babası gibi burada da Vedia’nın babasının tavrı, aşka karşı ılımlıdır. Âşık olandan yana davranıp olumlu, yapıcı tavır takınırlar. Bu anlayışlı ve yapıcı tavrın ardında tarafların birbirine denkliği ve aşk dolayısıyla gerçekleşecek evliliğin onaylanması büyük etkidir.

Ziya’nın duyguları aktarılırken aşk vurgusu vardır ancak Vedia daha çocuk olduğu için onun Ziya’ya olan muhabbeti masumane ve kız kardeşin abisine olan sevgisi şeklinde anlatılır. Vedia, on üç yaşında olmasına rağmen âdet olunduğu gibi Ziya’dan kaçıp, örtünmez. Yazar, Vedia’nın çocuk olduğunu ısrarla vurgular. Dönemi itibarıyla on üç yaşında örtünen ve nikah düşebilecek erkeklerden kaçırılan, evlendirilen kız çocuklarının karşısına, ki Ziya’nın annesi evlendiğinde on üç-on dört yaşındadır, davranışlarıyla, sözleriyle henüz çocuk olduğunu ispatlayan Vedia’yı yerleştirir. P. Fahriye, çocuk yaşta değil evliliğin aşk duygusunu bile hoş karşılamadığını Vedia’nın ailesine rağmen Vedia üzerinden vurgulamış olur. Atıf Bey ve Nedime Hanım toplumun büyük bir kesimine ait zihniyeti temsil etmektedir ve onlara göre çocuk yaşta aşk ve evlilik normaldir. Hem Ziya’nın Vedia’ya eğiliminde hem amca ve yengenin bu yakınlaşmaya sıcak bakmasında en büyük etken içinde buldukları toplumsal ve kültürel yapıdır.

“Osmanlı geleneksel kültüründe, erkekler ve kadınların birbirleriyle görüşmemelerine karşın, akraba çocukları belli ölçüyü aşmamak kaydıyla birbirleri ile serbest bir şekilde görüşebilmektedir.

Vedia'dan gelen mektubu heyecanla okuyup, zarfın içinden düşen bir demet saç telaşla cebine koyması, adını anınca kızarması hep ona karşı duyguları olduğunu göstermektedir ve bu hâli Macide'nin dikkatli nazarlarından kaçmaz.

Macide, Ziya ile yaşıt olmasına ve aynı evde eniştesiyle yaşamasına rağmen onların yanında tesettürlü değildir, dekolteli kıyafetler giyer. Ziya'dan kaçmaz aksine davranışlarında serbesttir. Kanepede Ziya ile yan yana oturur, elini omzuna atar. Yaşadığı topluma ve dönemine göre Macide'nin giyimi ve davranışları aşırıya kaçmaktadır. Ama bu mesafesizlik Ziya'nın duygu dünyasını Macide aracılığıyla okumayı kolaylaştırmanın yanı sıra Macide'nin de Ziya'ya âşık olmasının önünü açmaktadır. Böylece Macide, fiziksel özelliklerinden ruhsal durumuna kadar rahatça gözlemleyebildiği bir erkeği sevip sevemeyeceğine kendisi karar verebilecektir.

Macide'nin Ziya'yı sürekli göz hapsinde tutmasının sebeplerinden biri de ablasının sözleridir. Ablası altmış yaşına yaklaşan eşinin ölmesi durumunda hem kendisinin hem de kardeşinin geleceğini temin etmek adına Ziya'yla evlenmesi gerektiği telkininde bulunduğu zaman Macide, ablasına "Sevmediğim bir adamın serveti hatırı için asla familyası olamam ne deseniz nafile. Ama Ziya'yı seversem bak o vakit iş başkalaşır" (P. Fahriye, 2021:375) cevabını verir. Evleneceği kişiyi tuzağa düşürerek, şahsi menfaati için evlenmek yerine onu severek evlenmeyi doğru bulur. Dolayısıyla Ziya'yla evlenmek konusuna karşı çıkmaz, ablasının evliliğe yaklaşımını eleştirir.

Macide ile ablasının konuşmalarından karakterlerin tahlili yapıldığında Macide'nin daha romantik ablasının realist bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Macide'ye göre ablası vicdansız ve duygusuzdur, ancak o, hayatın acı gerçeklerini görebilmiş veya tecrübe etmiş bu nedenle eşinin ölümünden sonra kendi hayatını ve kardeşinin hayatını temin etmek istemektedir. Ablasının her ikisinin de hayatını refah içinde sürdürmelerini sağlayacak evlilik düşüncesini Macide şöyle algılamaktadır:

"Eniştemin vefatı ile servetini düşünüyor. Ah bir kadın kocası, refik-i hayatı öldükten sonra yaşamalı mıdır ki servetini düşünsün. Ah zavallı enişteciğim! Kemal-i muhabbet ve hürmet ile sevdiğin bu kadının neler düşündüğünü biliyor musun senin vefatın ile servetini arzu ettiğinden haberdar mısın?" (P. Fahriye, 2021: 375)

Macide'nin eniştesinin vefatından sonraki akıbeti için değil ama Ziya'ya âşık olacağı için onunla evlenme fikrine kapılacağı hissettirilir. Zaten bunu açıkça dile getirir. Eğer Ziya'yı severse onunla evlenebilir yoksa sevmediği bir erkekle evlenmeyi asla düşünmemektedir. Görücü usulü evliliğin yaygın olduğu bir dönemde eşini tanıyıp sevdikten sonra evlenme isteğinde bulunan Macide'nin tavrı marjinaldir. Evlilikte kadının da eşini sevmesi gerektiğinin altını çizer. Ablasına Ziya'yı beğenmediğini söylemesine rağmen onun hüznü hâlinin nedenini merak ettikçe ona ilgi duymaya başlar. Merak dürtüsü derinleştikçe hisleri daha da yoğunlaşır. Bu manzaranın bir yanı sıra onu nasıl endişelendirdiği kahramanın kendi sözlerine de yansımıştır: "Acaba büyük sözüm başıma mı gelecek, Ziya'yı bir mektep çocuğu derken seviyor muyum acaba, asla asla yalnız söylerken bile fena oluyorum; hiçbir buz kütlesi yahut ki mermerden bir heykel sevilir mi?" (P. Fahriye, 2021: 377) "Değme akılları tarumar edecek derecede güzel olan" Macide'nin Ziya üzerinde

hiçbir tesiri yoktur. Onun düşündüğü, düşündükçe hüznü kapıldığı, adı geçince yüzünün kızardığı, heyecanlandığı, kalbinde ve hayalinde tek bir kişi vardır o da amcasının kızı Vedia'dır. Marsilya'ya gitmeden önce Vedia'yı görmekten ümidini kesmesi gerektiğini anladığı anda ailesinin yanında tedbirsizce içini çeker ve Macide ile göz göze gelir. "Bu gözlerde, bu siyah cazibe-nisar gözlerde neler gördü neler okudu? Sevinç, ümit, istihza-yı muhabbet, nefret, adem-i tenezzül. Evet şerareler saçan bu gözler bunlar ilan ediyordu lakin Ziya'ya ne oluyor; delikanlı bu güzel gözleri gördükçe adeta rahatsız oluyordu" (P. Fahriye, 2021: 380). Ziya'nın zihninin bulanıklaşacağını, iki kadın arasında kalacağını haberini veren bu satırların nereye bağlanacağı bilinmemektedir. Yaşları itibarıyla Macide ve Ziya'nın romantik aşk ilişkisi kurması beklenmektedir. Çünkü,

"18-25 yaş grubundaki bireyler sırasıyla iş yaşamına atılma, ailelerinden kopma ve kendileri birer aile kurma aşamalarından geçmektedirler. Bu süreçte aile bağlarının kopmasından kaynaklanan yakınlık ihtiyacının eksikliği kendisini ilişkilerde yakınlık öğesinin önem kazanması ile göstermekte dolayısıyla yaşanan ilişkiler 'romantik aşk' tipine denk gelmektedir" (Uştuk, 2016:67).

Hikâyenin seyrini belirleyen Macide'nin tutumu olacaktır. Macide ya Ziya'yı sevdiğine ona bağlandıkça Vedia'yı kıskanacak, kıskandıkça da entrikalar çevirerek, birleşmelerine engel olacak kötü rolünü oynayacaktır ya da evlenmeleri için destek olup, aralarından sessizce çekilecek ve içten içe kendini tüketip, aşk acısı yaşayan, merhamet hissini uyandıran iyi rolünde olacaktır. Yarıda kesilen hikâyede muhtemeldir ki Vedia ve Macide arasında Ziya için bir rekabet meydana gelecektir. Bu nedenle ismi Rakibe konmuştur. Çocukluk çağında doğan ve gelişen masumane sevginin tutkulu bir aşka dönüşüp dönüşmeyeceği, Macide'nin bu aşk içindeki yeri ve alacağı tavır konusunda kesin hüküm vermek zor olsa da dönem romanlarının genelinde görülen aşkın doğuşu, yaşanma biçimi ve aşkın türü bu hikâyede de benzerdir. Karakter seçimi ve olay örgüsünün gelişme biçimine göre yarım kalmış bir roman hissi uyandıran "Rakibe" hikâyesinde, bir tarafta kızlarını amcasının oğluya evlendirmeye istekli anne baba, diğer tarafta oğlunun amcasının kızına duyduğu ilgiden rahatsız olan baba ile üvey oğlunu kız kardeşiyle evlendirmek isteyen hırslı bir kadın ve eniştesinin oğluna önyargılarına rağmen ilgi ve merak duymaya başlayan güzel ve zeki bir genç kız vardır. Bu çemberin içinden Ziya kendini nasıl kurtaracaktı bilinmez ama yazarın, dönemin aşk anlayışından küçük farklarla saparak, aşka yeni bir boyut kazandırmak istediği muhakkaktır.

P. Fahriye, "Nahide" hikâyesinde ise inat etme huyunun kişinin başına felaketler açabileceğini vurgulamak, özellikle de bu hususta genç kızlara ders vermek adına aşk ve evlilik temasını kullanır. Hikâyenin ana karakteri hikâyeye de ismini veren Nahide'dir. Nahide yaklaşık yedi yaşında mahalle mektebine başlar. Okula kendinden iki yaş büyük, şımarık, hırçın ve inatçı bir kız olan Sadiye ile gidip gelir. Kızlar, bahçede oynadıkları bir gün kavgaya tutuşurlar. Nahide'nin dadısına Sadiye'nin söyledikleri ilginçtir. "Dadı yedi seneden sonra gelinim olacak şu terbiyesiz kızınıza söyleyiniz ki görümceye olunacak muamele-i mültefitane olur!" (P. Fahriye, 1903: 135). İki çocuk arasındaki gerilimi ve inatlaşmayı başlatan bu cümle olur. Sadiye on dört on

altı yaşlarında olan ağabeyi Ali Bey'i Nahide ile evlendireceklerini her fırsatta söyler. Aslında Sadiye'nin inatla söylediği sözler ev halkının iki çocuğunun geleceği için kurduğu planlardır. "Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının eğitimi ancak sıbyan mektebini bitirdikleri 11-12 yaşına kadar" (Karaca, 2013: 112) olduğu düşünülürse Nahide on dört yaşına, Ali Bey yirmi bir yirmi iki yaşlarına geldiğinde evlendirileceklerdir. Bu iki ailenin verdiği karardır. Sadiye sadece Nahide'yi her gördüğünde söyleyerek ondaki inat duygusunu tetikler. Ailelerin çocuklar üzerindeki düşüncesi Ali Bey'i de etkilemiş olmalı ki Nahide'yle ilgili gelecek hayalleri kurar ve ona âşık olur. Nahide ile evlenemeyeceğini öğrendiğinde çok üzülüp, hastalanır. Nahide, Sadiye'ye duyduğu nefretten ötürü Ali Bey ile evlenmemek için büyükannesine yalvarır. Nazlı torununa kıyamayan büyükanne oğluluyla konuşarak bu evlilik kararından vazgeçmelerini söyler, ama yumuşak huylu, iyi yetiştirilmiş Ali Bey'in nazlı kızı için ideal bir eş olduğunu düşünen babayı ikna etmek güç olur. Hem büyükanneye hem kızına çok kızan baba, bir daha Nahide'yi evlendirmeyeceğini kesin bir şekilde bildirir. Torunu on sekiz yaşına geldiğinde evde kalacak korkusu yaşayan babaanne oğlunu kararından döndürmek için konuşur ve onu ikna eder. Uygun gördüğü biriyle Nahide'yi evlendirirler. Düğün günü yüzünü gördükleri damadı torununa yakıştıramayan babaanne memnun olmasa da hikâyenin sonunda yüzü sapsarı, hastalıklı damadın aslında Ali Bey olduğunu anlayıp sevinir. Çünkü hikâyenin son kısmında yaptığı yanlış anlaşılmasını Sadiye, gelin-güveyi odasında Nahide'den özür diler. Konuşmaları kapı ardından dinleyen büyükanne, torununun yıllar önce başkasıyla evlendiği haberi gönderilen Ali Bey'e ikinci eş olacağını zannedip öfkelenir. Odaya girip işin aslının öyle olmadığını esasında Ali Bey'in hiç evlenmediğini Nahide'den ayrılığa dayanamayıp, aşk acısıyla hastalandığını, hatta evlilik yalanının yayılmasında oğlunun da payı olduğunu öğrenir.³ Kızların yedi sekiz yaşlarında başlayıp on sekiz yirmi yaşlarına kadar süren inatlaşmaları trajik bir aşk hikayesine dönüşecekken babanın hamlesiyle mutlu sona evrilmiştir.

Sonuç

Tanzimat dönemi Türk edebiyatının kadın yazarlarından biri olan P. Fahriye, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan şiir, roman ve hikayeleriyle tanınır. Hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye henüz ulaşılamamıştır. Ancak söz konusu dergide kendine ait bir köşesi olacak kadar önemli bir mevkidedir. Burada kısa hikâyeler, çok az sayıda şiir ve bir de küçük roman kaleme almıştır. Gazetenin okurlarına ayrı basım olarak da verdiği *Dilfikâr* romanı, "Madelen", "Sebat", "Mağdure", "Rakibe" "Pakize", "Nahide" adlarını taşıyan altı hikayesi ile "Hitâb-ı Maderâne" şiiri *Hanımlara Mahsus Gazete*'de çıkmıştır. P. Fahriye Hanım, Tanzimat yazarları arasında özellikle

3 *Hanımlara Mahsus Gazete*'de 23 Nisan 1903, 30 Nisan 1903, 7 Mayıs 1903 tarihlerinde üç tefrika hâlinde yayınlanan "Nahide" hikayesinin son tefrikası dergi sayfasındaki tahribat nedeniyle eksiktir. 178. sayfadan 183. sayfaya geçilmiştir. Son tefrikada hikâyenin baş kısmı yoktur, sonu ise 183. sayfada yer almaktadır. Dolayısıyla hikâyenin olay örgüsünde kopukluk meydana gelmektedir. Eksikliğin olduğu kısımda muhtemelen babanın erkek tarafı ile entrik bir bağ kurarak kızını yine istediği kişiye, Ali Bey'e verdiğini, Ali Bey'in de aşkından hastalığa yakalandığını, Nahide'den ayrı kaldığı dört yıl zarfında yaşadıklarını aktarmaktadır.

Fatma Aliye Hanım'ın edebiyat, sanat ve hayat görüşüne yakın bir isim olarak dikkati çeker. Ahlak ve gelenek noktasında birtakım farklılıklar olmakla beraber aynı görüşleri savunur. Fatma Aliye Hanım'dan aşk duygusuna bakışında ayrılır. Aşk, tarafları evliliğe hazırlayan ve evlilik kurumunun doğal bir parçası olarak görülür. Kızların çocuk denecek yaşlarda evliliğe yönlendirilmelerini eleştirir. Bu makalede Dilfikâr romanı yanında P. Fahriye'nin beş hikâyesi metin tahlili yöntemi ile aşk merkezinde değerlendirilmiştir.

P. Fahriye Hanım, Tanzimat geleneği içinde eserler meydana getirmiştir. Realist bir tutuma sahip olduğu eserlerinde Tanzimat geleneğinin bir parçası olarak ahlakçı tavrını korumuştur. Gelenekçi, ahlakçı tutumun hâkim olduğu eserlerini belli bir tez doğrultusunda yazmıştır. Devrinin yazarları gibi aşk, evlilik, cariyelik kurumu, batılılaşma meseleleri üzerinde durmuştur. Bu meseleleri ele alırken çağdaşlarıyla benzeştiği ve ayrıştığı tarafları tespit edilmiştir. Özellikle cariyelik kurumuna bakışında devrin şartlarını muhafaza ettiği görülür. O, cariyeliği, insan hukukunu ihlal eden bir kurgu içerisinde vermez. Bir hanenin mensuplarının hakları ne ise cariyeye de aynı haklardan istifade eder. Cariyelerin evlendirilmesi, bir aile tesis etmesi genelde karşımıza çıkan bir kurgudur. Gayrimüslimlerde hikâyelerinde kahraman olarak yer alırlar. Kadın-erkek münasebetlerinin hane içi tanışıklıkların dışına çıkarılması, sosyal bir muhit içerisinde anlatılabilmesi gayrimüslim ailelerin metinlere alınması ile mümkün olmuştur.

P. Fahriye'nin incelenen eserlerinde ele aldığı aşk ve onun dolayımında gelen evlilik temasının yoğunlukta olduğu görülmüştür. Eserlerinin merkezi konusu aşktır. Evrensel bir duygu ve her zaman okunacak bir tema olması aşkı diğer meselelerin önüne geçirmiştir. Öte yandan okuma zevki aşlamak okurların ilgisini çekmek amacıyla her iki cinsiyete ve her yaşta okura hitap eden bir tema olduğu için aşkı seçmiştir denebilir.

Kaynakça

- Dönmez, Erdem. *19. Yüzyıl Türk Romanında Muhafazakarlık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.
- Düzgün, Elif Gizem. *Bir Aşk Söyleminden Parçalar Işığında Türk Romanına Bakış (1872-1950)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Gökçek, Fazıl. "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikayelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi ile ilgili Bazı Tespitler". *Türk Yurdu Dergisi*, 20/153-154, (2000), 126-132.
- Kanter, Beyhan. *Servet-i Fünûn Edebiyatı Romanlarında Aile, Kadın ve Çocuk*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.
- Karaca, Şahika. *Türk Edebiyatında Çocuk; Milli Kimlik İnşası 1900-1923*. Kesit Yayınları, 2013.
- Özcan, Recai. *Türk Romanında Aşk (1872-1928)*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.
- P. Fahriye. *Dilfikâr*. Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1901.

- P. Fahriye. "Hikâye çantası: Madelen", *Hanımlara Mahsus Hikayeler*. Yay. haz. Hüsniye Gülsev Koç. 66-77. İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2021.
- P. Fahriye. "Hikâye çantası: Sebat". *Hanımlara Mahsus Hikayeler*. Yay. haz. Hüsniye Gülsev Koç. 125-148. İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2021.
- P. Fahriye. "Hikâye çantası: Mağdure". *Hanımlara Mahsus Hikayeler*. Yay. haz. Hüsniye Gülsev Koç. 180-196. İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2021.
- P. Fahriye. "Hikâye çantası: Rakibe". *Hanımlara Mahsus Hikayeler*. Yay. haz. Hüsniye Gülsev Koç. 351-381. İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2021.
- P. Fahriye. *Nahide* (tefrika hikâye). *Hanımlara Mahsus Gazete*. nr. 6 (406), 10 Nisan 1319 (1903).
- Uştuk, Ozan. "Aşk örüntüleri üzerine bir anlatı analizi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/3 (2016), 59-70.
- Vanwesenbeeck, İclal. "The Voice of a Pragmatic Moralist: Slavery, Marriage, and
and
- Doppelgängers in P. Fahriye's Turn-of-the-century Novella *Dilfikâr* (The Brokenhearted)". *Nesir* 4 (Nisan 2023): 155-185.
- Yurtseveroğlu, Ezgi. *Romantik İlişkilerdeki Aşk Bağımlılığı ve Yetişkinlerin Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişki*, Osmaniye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024.